

УДК 378.4(4)(09)
К 93

Сергій КУРБАТОВ

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА СПЕЦИФІКА ПЕРШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Розглядаються історичні умови виникнення перших європейських університетів та їхні характерні риси. Автор пропонує поглянути на університет у темпоральному та просторовому контекстах. У темпоральному контексті університет виникає як механізм трансляції знань з минулого в теперішній час, а в просторовому контексті – як результат переміщення центру суспільного життя до міста.

***Ключові слова:** університет, інтелектуал, темпоральний контекст, просторовий контекст*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З часів пізнього Середньовіччя і до сьогодні університет є неодмінним атрибутом європейської цивілізації та однією з її найстарших соціальних інституцій. У цьому зв'язку виникає необхідність проаналізувати процес виникнення університету та його організаційно-інституційну специфіку в перші сторіччя існування. Як поява університету пов'язана з політичними, соціальними, економічними, культурними аспектами європейського життя в епоху пізнього Середньовіччя? Чим зумовлений сталий характер існування університету як соціальної інституції в європейському, а згодом і світовому контексті? Завдяки чому університету вдалося впродовж багатьох сторіч бути своєрідним епіцентром інтелектуального і культурного життя? Що з університетської традиції необхідно залишити, і чим можна пожертвувати в умовах радикальних трансформацій, які відбуваються у сучасному світі на фоні стрімких глобалізаційних

процесів? Відповідь на ці та інші споріднені питання дасть змогу вітчизняним науковцям, управлінцям та експертам із питань вищої освіти знайти оптимальні форми і стратегії реформування українського університету, підвищення його конкурентоздатності в сучасних наукових та освітніх перегонах.

Творче опрацювання сучасної зарубіжної літератури, зокрема аналіз специфіки процесу виникнення та інституційного становлення перших європейських університетів, є елементом планових тем відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, зокрема “Феномен університету в контексті суспільства знань” (2011 – 2014).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Для сучасного англomовного дискурсу виникнення університету класичною є книга Алана Коббана “Університети Середньовіччя: їх розвиток та організація” [11]. Він формулює тезу про університет як “феномен виключно середньовічної західноєвропейської цивілізації” [11, 21], формулює концепцію університету як “studium generale” [11, 23], ідентифікує відмінності між “болонською” [11, 48 – 74] та “паризькою” [11, 75 – 95] моделями середньовічного університету, розглядає специфіку взаємодії університету та суспільства в епоху пізнього Середньовіччя [11, 218 – 234]. Серед висновків, до яких приходять внаслідок проведеного дослідження Алан Коббан, теза про утилітарний характер університетської діяльності з моменту виникнення цієї соціальної інституції та про академічну свободу як необхідну передумову функціонування університету [11, 235 – 237].

Цікавий підхід до проблеми виникнення університету запропоновано у нещодавно перекладеній російською мовою книзі Жака Ле Гоффа “Інтелектуали в Середні віки” [1]. Появу інтелектуала як специфічного персонажа європейського життя та університету як інституції, що пов’язана з інтелектуальною діяльністю, французький дослідник тлумачить як закономірний наслідок переміщення центру суспільного та економічного життя в міста: “інтелектуали, які з’явилися у містах, що активно

розбудовуються, знову запустили машину історії” [1, 14]. Ле Гофф розглядає XIII ст. як “сторіччя університетів” [1, 57] й аналізує специфіку устрою університетської корпорації та особливості навчання в ті часи [1, 60 – 86].

Своєрідним підсумком розгляду проблеми виникнення університетів у XX ст. був перший том “Історії університетів в Європі”, який було надруковано в 1992 р. за загальною редакцією Вальтера Рюєга. Характеризуючи університет як “найбільш поширену в усьому світі суто європейську інституцію” [10, 19], він зазначає, що університет “виконував певні функції для всіх без винятку європейських суспільств, формуючи європейську інтелектуальну традицію та академічну еліту, яку об’єднують спільні європейські цінності” [10, 20].

Специфіці перших університетів з точки зору процесу виробництва знань присвячено монографію Альде Геуне [13]. Спеціальна глава цієї праці присвячена розгляду історичної еволюції європейських університетів [13, 35 – 58], зокрема проблемі виникнення перших університетів [13, 38 – 43]. Чудовим аналізом процесу виникнення університету на прикладі Паризького університету є щойно надрукована стаття Елке Вейка, яка містить значний фактологічний матеріал [18]. Ґрунтовне дослідження історичних трансформацій університетської місії, зокрема аналіз навчання, дослідження, націоналізації та інтернаціоналізації як головних складових університетської місії, було запропоноване в науковій розвідці Джона Скота [17]. Взаємодія перших університетів з державними інституціями висвітлена у статті Філіса Рідлі [16]. Соціологічний портрет ідеального університетського викладача епохи Середньовіччя спробував реконструювати Естрік Габріел [12].

Але, незважаючи на значну кількість праць, присвячену розгляду феномену перших університетів у контексті епохи пізнього Середньовіччя, на нашу думку, недостатня увага приділена філософському осмисленню цієї події з погляду універсальних філософських категорій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій роботі ми спробуємо проаналізувати процес виникнення університету як європейського цивілізаційного феномену в темпоральному та просторовому контексті, спираючись на

концептуальні підходи, викладені у власній монографії “Історичний час як детермінанта творчого процесу”, зокрема, ідею статичного характеру контексту історичного часу епохи Середньовіччя [2]. Отже, метою цієї статті є створення синтетичної картини процесу утворення перших європейських університетів у просторовому та часовому контекстах, а її завданнями – аналіз причин виникнення перших європейських університетів у політичних, економічних, соціальних та культурних умовах епохи пізнього Середньовіччя, які пропонуються у сучасній літературі, та розгляд функціональної, інституціональної та організаційної специфіки університетів, враховуючи означене часове та просторове підґрунтя. Цей підхід дає змогу не лише ввести у вітчизняний науковий обіг сучасні західні дослідження проблеми виникнення університетів, а й створити своєрідну ідеальну модель перших європейських університетів, спираючись на універсальні філософські категорії час та простір.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Проблема виникнення перших університетів: темпоральний контекст. Офіційно першим з європейських університетів вважається Болонський. Ця першість має важливе символічне навантаження, адже претендує на те, що саме тут, у містичній точці *ab origine*, у згорнутому вигляді містяться подальші перипетії університетського розвитку, або їхня значна частина. Тож високий статус знання, що існував упродовж практично всієї епохи Середньовіччя, нарешті одержує цілком адекватну соціальну інституцію. Але сама дата, 1088 р., є, як вважає Вальтер Рюег, дещо умовною: “Цю дату було визначено спеціальною комісією на чолі з Джозуе Кардуччі як найбільш прийнятну для святкування грандіозного ювілею за участю королівської родини та ректорів університетів з усього світу. Мета цього святкування полягала в привнесення у свідомість італійців і людства того факту, що остаточно не завершене об’єднання країни легітимізується та спирається на вісім віків традиції вільного викладання і дослідження в Університеті Болоньї, а також на національне та світове значення цієї традиції” [10, 4].

Заради історичної справедливості, слід зазначити, що вищі освітні заклади університетського типу виникли значно раніше. Так, Константинопольський університет “Пандідактеріон” було

засновано ще у 425 р. Пізніше у Північній Африці постають Університет Аль-Карауїн у Фесі, на території нинішнього Марокко, заснований у 859 р., та Аль-Азгарський університет у Каїрі, заснований у 972 р. Взагалі ж, як зазначає Альде Геуне, “Понад 3000 тисячі років розвитку різноманітних цивілізацій включає в себе процвітання різноманітних вищих форм навчання” [13, 38]. Алан Коббан констатує: “Середньовічний університет був автентичним продуктом Західної Європи. Класичні цивілізації не мали аналогу цієї привілейованої корпоративної асоціації магістрів та студентів із їх статутами, печатками та адміністративною машиною, сталим розкладом занять та порядком присудження ступенів. Центри вищої освіти, такі, як філософська школа в Афінах IV ст. до н. е., юридичні школи Бейрута, які процвітали між III та серединою VI сторіччя, або ж Імперський університет Константинополя, заснований у 425 р. (він безперервно працював до 1453 р.), можливо, деякими рисами, наприклад, системою організації та регулярними курсами навчання, нагадують середньовічні університети. Але загалом особливі риси середньовічних університетів не були наявні в жодній із попередніх інституційних форм. Тож немає ніякої органічної спадкоємності між університетами, які виникли наприкінці XII ст., і грецькими, римськими, візантійськими та арабськими школами” [11, 21 – 22].

Та я звертаю особливу увагу на освітні інституції арабського світу, які стали запорукою трансляції античної спадщини в Європу, наочно демонструючи суперечливий та багатовимірний характер усесвітньої історії. Дійсно, арабський світ “зберіг” і “повернув” Європі значну частину античної спадщини, зокрема, твори Арістотеля, сприяючи синтезу (за метафорою Льва Шестова) “Афін” та “Єрусалиму” (“протягом багатьох століть кращі представники людського духу гнали від себе всі спроби протиставлення Афін Єрусалима, завжди натхненно підтримували “та” і настирливо гасили “або” [8]), під знаком якого розгортається подальший розвиток нашої цивілізації. Карл Ясперс зазначає: “Пророцька релігія іудеїв була звільненням від магії, речової трансценденції, звільненням радикальним, як ніде в світі. Греки створили якість розрізнення, пластичність образів, *послідовність* у раціональному, на той час ніде у світі не досягнуто. Християнство здійснило перетворення зовнішньої

трансценденції на внутрішні відчуття того, що було відомо в Індії та Китаї, – з тією різницею, однак, що християнство пов'язало це здійснення з іманентним світом, і, тим самим, створило у своїх послідовників відчуття постійного неспокою, поставивши перед ними завдання християнського перевтілення світу” [9, 96]. Отже, на цьому навантаженому сенсами та парадигмами перехресті античності та християнства і постає університет як одна з ключових соціальних інституцій, агент змін, каталізатор розвитку, ініціатор та головний творець швидкого майбутнього і позначених ним реалій.

У контексті пізнього Середньовіччя університетська місія вбачається, передусім, в *навчанні студентів*, у своєрідній трансляції знання з минулого у сьогодення за допомогою “посвячених” у це знання професорів. Ця тенденція продовжується в добу Відродження. Онтологічний пріоритет минулого в цьому зв'язку є незаперечним, а процес навчання перетворюється на прилучення потенційного адепта до певної сталої та непорушної традиції. Отже, університети продовжують традиції монастирських шкіл, які виникли раніше та мали на меті навчання основних положень християнської науки. “Університет був породженням європейського Середньовіччя, мало того, породженням монастирів і монастирських шкіл, тому його принципами од самого початку стали християнський та філософський універсалізм. І в цьому сенсі вже середньовічний університет встановив певну конфігурацію геополітики знання, під тиском якої світ існує і зараз”, – вважає сучасна російська дослідниця університетської проблематики Мадіна Тлостанова [5, 180].

Аналізуючи попередню історію розвитку європейської освіти, Ендрю Люс зазначає: “Середньовічні університети постали в XII ст. на основі чернечих та соборних шкіл епохи раннього Середньовіччя. Ці ж школи, своєю чергою, акумулювали елементи освіти класичної римської давнини після колапсу пізньої античності в п'ятому і шостому сторіччі нашої ери, коли регіон, який згодом назвуть Західною Європою, випав з-під влади адміністрації Римської імперії. Одним із тих, хто стояв біля витоків створення монастирських шкіл, був на початку VIII ст. Преподобний Беда з Носамбрії. Крім численних богословських та історичних праць, його перу належать підручники з грамати-

ки та риторики, двох предметів, які, поряд із діалектикою, формують тривіум (“trivium”), початкову частину середньовічної освітньої програми, яка, власне, і викладалася в чернечих школах. Тривіум передбачав, що учень навчиться читати, писати та думати латинською мовою, отже, отримає доступ до Святого Письма та літургійних обрядів латинської церкви, а також до латинської класики. Після тривіуму йшов квадривіум (“quadrivium”) – музика, арифметика, геометрія й астрономія – який завершував цикл вільних мистецтв, *artes liberalis*. Цей рівень був представлений у чернечих школах дуже нерівномірно, деякі праці Беди увійшли до програми квадривіума, зокрема, праці, присвячені метриці (частина музики), та системи вираховування великодніх свят, які включали знання з астрономії. Саме ці навчальні компоненти успадкували середньовічні університети” [15, 70].

Чому монастирські школи втратили в XII ст. свою монополію на навчання? На думку Філіса Рідлі, саме в цей час внаслідок численних реформ у церковних орденах ченці втратили право викладати знання стороннім. “Внаслідок цього, освіта для тих, хто не належить до чернечих орденів, стала прерогативою шкіл при соборах, тобто освіта була “виштовхнута” в публічну сферу. Цей розподіл між ченцями та світськими кліриками був поглиблений ще одним фактором – ростом середньовічних міст. Ця зміна сприяла створенню значно більш урбанізованого і мобільного суспільства, аніж ті, що існували впродовж попередніх століть” [16, 47].

Ця орієнтація на минуле цілком відповідає реаліям статичного контексту історичного часу, який я розглядаю як характерний стан епохи Середньовіччя, та темпоральної “позаконтекстуальності” епохи Відродження, що приходить йому на зміну [2]. Статичний контекст історичного часу потребує від людини постійного співвідношення з минулим, як джерелом чистого, правильного, досконалого. Християнська версія цього минулого репрезентована історіями Старого Заповіту та народженням, життям, смертю і воскресінням Ісуса. Але співвідношення з майбутнім, можливо в дещо латентному вигляді, вже присутнє в християнстві та втілено в есхатологічному вченні про друге пришестя Христа – вже не як спасителя, а як судді цього

світу. Задля уникнення цього страшного покарання слід покласти плотське, земне, матеріальне життя на вівтар служіння по-тойбічному. Таке співвідношення з майбутнім рано чи пізно повинне було привести до руйнації досить сталого статичного контексту Середньовіччя. Це цілком діалектично відбулося у процесі прориву до “позаминулого” античного контексту, коли відповідна дуплікація “ретро-еталонів” радикально підірвала монополію єдиної і непорушної істини та призвела до “позаконтекстуальності” епохи Відродження як історичної передумови переходу до нового, орієнованого на майбутнє динамічного контексту в наступну добу.

Окрім трансляції змістовних знань із минулого, процес навчання базувався на оволодінні схоластичними техніками класифікації, аналізу, наведення аргументації. “Так розвивалася схоластика, наставниця строгості, натхненниця оригінальної думки, що підкоряється законам розуму. Вона залишила суттєвий слід у західному мисленні, яке саме завдяки схоластиці зробило один із рішучих кроків уперед”, – підкреслює Жак Ле Гофф [1, 87]. Він також наводить вислів відомого представника неотомізму Етьєна Жільсона: “Неможливо зрозуміти картезіанство, постійно не порівнюючи його зі схоластиком, яку воно ігнорувало, в лоні якої воно виникло і продовженням якої воно, можливо, було, адже асимілювало саме цю традицію” [1, 88].

Подібний крен у технології мислення дає змогу стверджувати, що поступово відбувається певна емансипація розуму від тотальної домінації християнської доктрини. Емансипований розум навряд чи може задовольнятися минулими, самодостатніми і догматично обмеженими знаннями, насолоджуючись лише відповідними спекуляціями з ними. Рано чи пізно він звернеться до навколишньої реальності як нескінченного джерела знань, що надходять з майбутнього. Пізніше англійський філософ Френсіс Бекон висловить сутність цієї драматичної трансформації у відомому афоризмі “*Scientia Potentia Est*” (“знання є силою”), до того ж, додає від себе, силою чи не наймогутнішою з погляду потенціалу цивілізаційного розвитку. “Університет стає місцем, де влада – церковна чи світська – інкорпорується в існуючу систему знання,” – констатує Філіс Рідлі [16, 48].

Університет як феномен міського життя: просторовий контекст.

“Спочатку були міста” – цією фразою відомий французький історик, представник третього покоління школи Анналів Жак Ле Гофф розпочинає свою розвідку “Інтелектуали в Середні віки” [1, 7]. Дійсно, період XI – XIII ст. визначається тим, що центр суспільного життя переміщується до міста. Цю просторову метаморфозу можна розглядати як радикальний розрив з природним буттям та властивою йому ретро-орієнтованою циклічністю. Міста стають епіцентрами творення нової, “штучної” реальності, створюють принципово нові форми цивілізованого буття. Саме люди розуму, інтелектуали стають мозковим центром цього грандіозного проекту. “Інтелектуали XII сторіччя, які з’явилися в містах, що швидко розбудовуються, де все рухалося та змінювалося, знову запустили машину історії. Міста – це місця скупчення людей, обтяжених ідеями, наче товаром, місця обмінів, ринків та перехресть інтелектуальної торгівлі” [1, 14]. “Міф машини”, як назвав сутність ефективної соціальної організації Луїс Мамфорд” [3], продовжив поступ європейської історії.

Це відбувається на фоні багатьох інших процесів, сукупну мозаїку яких Йохан Гейзінга назвав “осінню Середньовіччя” [7]. Як зазначає Елке Вейка, за період з 1050 до 1200 рр. населення Європи подвоїлося, що призвело до втрати значною кількістю людей життєво необхідних засобів існування та відповідних інфраструктур. “Традиційні інституції не просто втрачали авторитет, а стрімко занепадали, залишаючи у населення відчуття розчарування та небезпеки. Значна кількість людей зрушила з місць, часом утворюючи кримінальні угруповання, серед членів яких, до речі, було чимало студентів. У піснях вагантів та трубадурів звучить відкрита іронія стосовно церкви та її таїнств, а також королів, релігійних практик та християнського шлюбу. Водночас починається пошук “винуватців”. У 1007 р. був спалений перший єретик, а в 1096 р. розпочалися хрестові походи” [18, 291].

Джон Скот вважає, що виникнення університетів як самоврядних корпорацій професорів та студентів було зумовлено потужними соціальними змінами, серед яких відродження меркантилізму, зростання населення міст та чисельності міського

середнього класу, бюрократизація життя [17, 6]. Болонський університет, заснований на студентському самоуправлінні, став своєрідним праобразом для південних університетів, а Паризький університет, керування якого ґрунтувалося на професорському самоврядуванні, відповідно, для університетів північних регіонів Європи. Ця диференціація була запропонована у вже згадуваній фундаментальній праці Алана Коббана “Університети Середньовіччя: їх розвиток та організація” [11], яка побачила світ у 1975 р. Він запропонував цей розподіл на підставі вивчення інституційної історії університетів Салерно (який розглядається як “прото-університет”), Болоньї, Парижу, Оксфорду та Кембриджу.

У середні віки нова вища навчальна інституція найчастіше називалася “Universitas Magistrorum et Scholarium” та “Studium Generale”. Алан Коббан зазначає: “Етимологія слова “університет” не має ніякого відношення до “універсального знання”. І це суто випадковий факт, що латинський термін “Universitas” було покладено в основу назви нової інституції. Впродовж XII, XIII та XIV ст. термін “universitas” використовувався досить широко і зазвичай позначав групу людей зі спільними інтересами та незалежним правовим статусом, наприклад, гільдія ремісників або муніципальна корпорація. По відношенню до суто академічної корпорації цей термін почав використовуватися не раніше кінця XIV та XV ст.” [11, 22 – 23]. Ось думка цього дослідника: “Найбільш адекватним терміном, що в Середні віки втілює концепцію університету, є “studium generale”. Перше задокументоване використання цього терміна відбувається в 1237 році по відношенню до Університету Верчеллі, а в папських наказах “studium generale” в університетському контексті з’являється в 1244 або в 1245 році за часів Інокентія IV” [11, 23 – 24].

Статус “studium generale” надавав організації певні права і привілеї, серед яких, як вважає Альдо Геуна, найважливішими були: “По-перше, право присуджувати магістерські та докторські ступені, які визнаються в усьому християнському світі. По-друге, університет не підпорядковувався місцевій світській чи релігійній владі, він перебував під імператорською або папською протекцією. По-третє, спираючись на суперечності між духов-

ною та світською владою, університет мав фактичну автономію, апелюючи до певних універсальних норм та правил” [13, 40].

Після 1500 р. Паризька модель університету поширюється в німецьких землях. На думку Жака Ле Гоффа, саме Париж відіграє центральну роль в історичних трансформаціях пізнього Середньовіччя, причому “реально або ж символічно він стає для одних містом-світочем, першоджерелом інтелектуальних радощів, а для інших – диявольським вертепом, де розбещеність отруєних філософією умів змішана з мерзенністю життя” [1, 20]. За спостереженням Елке Вейка [18, 290], характерною рисою найстаріших університетів є те, що вони поступово “виростали” з певної освітянської традиції (*ex consuetudine*), тоді як пізніші університети були засновані відповідно до наказів (*ex privilegio*).

На досить суттєву різницю між північними та південними університетами звертає увагу Пол Гріндлер. “Незважаючи на спільні риси, значні відмінності характерні для південних університетів, передусім італійських, у порівнянні з північними університетами, особливо німецькими та англійськими. Італійські університети були зосереджені на викладанні права та медицини, тоді як у північних університетах вивчали переважно теологію та вільні мистецтва. Наприклад, у 1470 р. в Болонському університеті викладали близько сорока професорів права, чотирнадцять професорів медицини, а також двадцять один викладач вільних мистецтв (логіки, філософії, математики). Але не було жодного професора теології. У 1520 р. ми маємо вже сорок п’ять професорів права, двадцять вісім професорів медицини, двадцять п’ять викладачів вільних мистецтв і, знов таки, жодного професора теології. Загалом, приблизно сімдесят п’ять відсотків італійських професорів викладали право та медицину, близько двадцяти – вільні мистецтва і лише п’ять – теологію. Навпаки, в північних університетах викладали обмежену кількість курсів з права та медицини. У німецьких університетах XVI ст. зазвичай працювало три або чотири професори медицини та права, тоді як загальна кількість викладачів перевищувала двадцять осіб. Ця пропорція характерна для університетів Відня, Гейдельберга та Лейдена. Ще менший обсяг медицини та права викладався в англійських університетах. Наприклад, у XVI ст. в Оксфорді щорічно викладав один або два професори медицини

та один професор права. В університеті Віттенбергу в 1536 р. було чотири професори теології, три професори медицини, четверо професорів права та одинадцять викладачів вільних мистецтв” [14, 5 – 7]. Як наслідок цих відмінностей, вважає Пол Гріндлер, “італійські університетські професори змінили академічну реальність завдяки запровадженню принципів інноваційного дослідження, а німецькі університети та їх професори змінили Європу внаслідок створення протестантської Реформації” [14, 14].

Як зазначає Дж. Скот, “Організаційно середньовічні університети були подібними до сучасних. Це були легальні корпорації з правом надавати бакалаврські, магістерські та докторські ступені. Ступінь магістра мистецтв дозволяла офіційно викладати. Серед інших складових можна назвати наявність навчальних програм, екзамени, ритуал посвячення в студенти” [17, 7]. Тобто практично з моменту появи університету виникає його певна універсальна модель, структурна матриця, що впродовж багатьох століть на фоні процесу виникнення та розквіту національних держав упорядковує інтелектуальний та культурний простір останніх.

Характерною є і просторова “прив’язка” перших європейських університетів, що визначала його структурну та управлінську специфіку. На думку Жака Ле Гоффа, типовою моделлю університетської корпорації XIII ст. може бути Паризький університет. Він складався з чотирьох факультетів: вільних мистецтв, канонічного права, медицини та теології. Трьома вищими факультетами – права, медицини та теології – керували регенти на чолі з деканом. Факультет мистецтв, на якому навчалася більшість студентів, поділявся на нації: французьку, пікардійську, норманську та англійську, кожну з яких очолював прокуратор. Своєю чергою, ці чотири прокуратори були помічниками ректора, який очолював факультет мистецтв. Поступово ректор факультету мистецтв стає керівником університету, він має право розпоряджатися фінансами та головує на засіданнях генеральної асамблеї. На відміну від Паризького університету, в Оксфорді не було посади ректора, керівником англійці обирали канцлера. Од 1274 р. там також було скасовано систему націй. Специфікою Болонського університету було те,

що університетську корпорацію склали лише студенти. Загалом, вважає Жак Ле Гофф, “могутність університетської корпорації спиралася на три головні привілеї: автономну юрисдикцію, право на страйк та можливість зміни місця перебування і монополію на присудження вчених ступенів [1, 67 – 68]. На думку французького історика, базова університетська освіта тривала приблизно 6 років та включала вивчення “вільних мистецтв”: граматики, діалектики, риторики, арифметики, геометрії, музики, астрономії. Ці мистецтва опановували студенти у віці 14 – 20 років. Потім, у віці 20 – 25 років, вони вивчали медицину та право. Найдовше треба було вивчати теологію – для отримання посади доктора теології в Паризькому університеті існував навіть віковий ценз – 35 років [1, 69]. Враховуючи те, що, за даними Б. Філіпова та А. Ястребицької [6], середня тривалість життя в цю епоху не перевищувала 32 роки, цей ценз вражає. До речі, дуже довга тривалість навчання, а також те, що теологічні знання мають менше практичне значення, ніж медичні та юридичні, на думку Філіса Рідлі [16, 48], зумовила той факт, що теологічний факультет за популярністю поступався медичному та юридичному.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, епоха пізнього Середньовіччя стала часом народження університету як соціальної інституції, безпосередньо причетної та принципово важливої для розуміння подальшого розвитку європейської цивілізації. Процес виникнення університету охоплює період XI – XIII ст. та збігається з другою “культурною кристалізацією” (Бьорн Вітрок [19]) європейської історії, коли радикально переосмислюється місце людини у Всесвіті, фундаментальні передумови її існування, форми сприйняття дійсності та інтелектуальної рефлексії, сутнісні системи взаємодії з історичним часом. Саме університет стає соціальною інституцією, яка радикально трансформує історичний час та історичний простір.

Ми прагнули довести, що в темпоральному відношенні університет виникає як механізм ретрансляції з минулого в теперішнє знань, які мають практичне значення. Але, на відміну від панівної соціальної інституції епохи Середньовіччя – церкви –

він транслює ці знання заради майбутнього. Знання в університеті отримують інструментальний, прагматичний вимір, безпосередньо пов'язаний зі зміною темпоральної орієнтації європейської цивілізації. Університет є, водночас, атрибутом та результатом цієї зміни. Він асимілює та акумулює інтелектуальні техніки, напрацьовані в рамках схоластики, та екстраполіює їх за межі сталого догматичного контексту християнської догми та доктрини. Емансипований людський розум, озброєний відповідними техніками, вже готовий “накинутися” на навколишній матеріальний світ, він уже відчуває, що “знання є силою”. А інтелектуал епохи пізнього Середньовіччя імпліцитно несе темпоральну орієнтацію на майбутнє як універсальний творчий імпульс, який згодом закладе підґрунтя для вражаючих темпів техніко-технологічного розвитку. Тож як соціальна інституція університет чи не в найчистішому вигляді втілює цей темпоральний виклик епосі Середньовіччя та віддзеркалює основні інтенції Нового часу з усіма його численними перевагами та вражаючими недоліками.

У просторовому відношенні університет – це атрибут і результат піднесення міст, феномен міського життя. Він опосередковано свідчить про відхід у тінь та початок поступового занепаду аграрної цивілізації з її прив'язкою до консервативних, рутинних технологій, з її циклічним сприйняттям часу, в якому немає нічого нового, з її культом минулого та святістю традиції. Ці міста, за висловом Жака Ле Гоффа, “великі та шумні фабрики, що гудуть чисельними ремеслами” [1, 49], повинні були віднайти університет як інтелектуальний центр цієї нової спільноти, як місце, де концентруються, формуються та звідки поширюються знання, як мозок, на який замкнена нервова система нової соціальності, що лише народжується. Будівля університету, храму науки, постає поруч із будівлею церкви, храмом Божим, щоб, якщо вірити тезі Освальда Шпеглера [4], визначати своїми архітектурними формами конфігурацію свідомості прийдешніх поколінь. Університет вдало вписався і в соціальну топографію тієї доби, граючи на суперечностях між світською та духовною владою, і відповідно, отримуючи преференції від цих двох ключових центрів впливу.

Визначення темпорального та просторового контексту виникнення перших європейських університетів дає змогу поновому поглянути на процес становлення вітчизняної системи університетської освіти, а автор може автору планувати відповідну наукову розвідку у найближчій перспективі.

Література

1. Курбатов С. Историчний час як детермінанта творчого процесу. – К. : Інформаційні системи, 2009. – 172 с.
2. Ле Гофф Жак. Интеллектуалы в Средние века. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – 160 с.
3. Мамфорд Л. Миф машины. – М. : Директ-медиа, 2007. – 800 с.
4. Самосознание европейской культуры 20 века : Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – 366 с.
5. Тлостанова М.В. Судьба университета в эпоху глобализации // Знание. Понимание. Умение. – № 3, 2005. – С. 180 – 185.
6. Филиппов Б., Ястребицкая А. Европейский мир X – XV веков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/History/Filipp/index.php>
7. Хейзинга Й. Осень Средневековья – Пер. с нидерл. – М. : Наука, 1989. – 763 с.
8. Шестов Л. Сочинения в двух томах – Т. 1. – М. : Наука, 1993. – 668 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
10. A History of University in Europe. Volume I. Universities in the Middle Ages. – Cambridge University Press, 1992. – 506 p.
11. Cobban Allan B. The Medieval Universities: their Development and Organization. – London – Methuen, 1975. – 264 p.
12. Gabriel Astrik L. The Ideal Master of the Mediaeval University // The Catholic Historical Review, Vol. 60, № 1 (Apr., 1974) – P. 1 – 40.
13. Geuna Aldo. The Economics of Knowledge Production. Funding and the Structure of University Research. Edward Elgar, 1999. – 206 p.
14. Grendler Paul F. The Universities of the Renaissance and Reformation // Renaissance Quarterly, Vol. 57, № 1 (Spring, 2004). – P. 1 – 42.
15. Louth Andrew. Theology, Contemplation and the University // Studies in Christian Ethics. – 2004. – P. 69 – 79.
16. Riddle Phyllis Political Authority and University Formation in Europe, 1200 – 1800 // Sociological Perspectives, Vol. 36, № 1 (Spring, 1993). – P. 45 – 62.

17. Scott John C. The Mission of the University: Medieval to Post-modern Transformations // The Journal of Higher Education, Vol. 77, № 1, Special Issue: Moving into the Next 75 Years (Jan. – Feb., 2006). – P. 1 – 39.

18. Weik Elke. The emergence of the university: A case study of the founding of the University of Paris from a neo-institutionalist perspective // Management & Organizational History. – № 6, 2011. – P. 287 – 310.

19. Wittrock Bjorn. Social Theory and Global History: the Three Cultural Crystallizations // Thesis Eleven, № 65, May, 2001. – P. 27 – 50.

Курбатов Сергей. Причины возникновения и специфика первых европейских университетов. В статье рассматриваются исторические условия возникновения первых университетов и их характерные черты. Автор предлагает рассматривать университет в темпоральном и пространственном контекстах. В темпоральном контексте университет возникает как механизм трансляции знаний из прошлого в настоящее время, а в пространственном контексте – как следствие перемещения центра общественной жизни в города.

Ключевые слова: университет, интеллектуал, темпоральный контекст, пространственный контекст.

Kurbatov Serhii. Causes of the origin of the first European universities and their specific features. The article is devoted to the analyses of the processes of establishing the first universities and their organizational and institutional peculiarities. The author observes the processes of the origin of the first universities through temporal and spatial contexts. In the temporal context, a university is a kind of mechanism of transmitting knowledge from past to present; in the spatial context, the origin of the university is connected with the moving of the main form of social activities to cities.

Key words: university, intellectuals, temporal context, spatial context.